

- не дозволялося обирати на будь-які посади міщан, які не володіли капіталом у місті, з капіталу яких бралися відсотки нижчі за 50 руб. і які були молодшими за 25 років; вони могли лише бути присутніми під час виборів, але права голосу не мали;
- міська спільнота мала обирати кожні три роки старостів та депутатів, які б складали і продовжували міські обивательські книги.

Всі, хто належав до ремісничих цехів, брав участь у виборі ремісничого голови, проте вже після виборів цехова управа зверталася до Київського Магістрату, який міг затвердити обраного, а міг і призначити свою кандидатуру, якщо їх не влаштовував обраний голова [3, арк. 2].

Київські міщани могли бути обрані кварталмістрами (особливими офіцерами, в обов'язки яких входило приймання, збереження та видача провіанту, дров та «освітлювальних припасів»; завідування табором, городом, казармами та іншими полковими будівлями, їхнім ремонтом і очищенням, розміщенням в них нижчих чинів; веденням поліцейських домових книг про тих, хто проживав у казармах) і разарними, праця яких не оплачувалася, але вимагала великої уваги та часу, про що можна судити з відмови Івана Фотієва, обраного на посаду кварталмістра в 1-шу частину Києва, в якій він аргументує своє рішення тим, що є бідним і має годувати малолітніх дітей, а посада поштаря, на якій він працював до свого обрання кварталмістром, приносила, хоча й невеликий, але достатній прибуток, щоб прогодувати родину [3, арк. 15].

Помічниками кварталмістрів і разарних призначали також київських міщан, призначення яких затверджував магістрат [3, арк. 7–10].

На початку XIX ст. посади в київському магістраті були надбанням невеликого кола багатих і впливових міщан; навіть не всіх тих, хто належав до почесних громадян, включали в список виборців. Про це свідчить той факт, що під час виборів, що відбулися 20 грудня 1813 року, почесними громадянами були 5517 осіб, а до списку включили лише 166 осіб, з яких на вибори з'явилися лише 104 особи [17, с. 607–608].

Заможні міщани могли обиратися на посаду в'їта, серед яких був і київський в'їт Георгій Рибальський (1801–1813), який володів хутором з винокурню на Пріорці та ще двома садибами в Києві. Одна з них, з мурованим будинком, знаходилася на Подолі, поряд з Флорівським монастирем, а друга, теж з мурованим будинком – на Печерську [14, с. 22].

Отже, з кінця XVIII – початку XIX століття Київ поступово підпорядковувався законодавству Російської імперії, згідно з яким київське міщанство втрачало права й привілеї, якими користувалися з кінця XV століття, і які неодноразово підтверджувалися польськими королями та московськими

царями. Хоча в 1799 та 1801 роках імператори Павло I та Олександр II повертали Києву магдебурзьке право, проте воно вже на той час втратило свою суть і було лише формою, яка не відігравало жодної ролі в житті київського населення того часу. Нове правило, за яким почав жити Київ, засновувалось на законах Російської імперії, перш за все, «Жалуваної грамоти містам», виданої імператрицею Катериною II в 1785 році та «Зводом Законів Російської імперії».

1. Грамота на права и выгоды городам Российской империи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/gorgram.htm>.
2. Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. 17, оп. 1, т. 1, спр. 4 (1836). Дело о взыскании с мещан города Киева казенных податей за 1836 год и недоимок прошлых лет. – 169 арк.
3. ДАК. – Ф. 1, оп. 1, спр. 104. Дело о утверждении избранных в ремесленную управу членов и цехмистеров. – 82 арк.
4. ДАК. – Ф. 17, оп. 1, т. 1, спр. 54 (1836). Дело по рапортам управы о высылке в оную жительствоующих в разных местах мещан для уплаты следуемых с них казенных податей. – 16 арк.
5. ДАК. – Ф. 17, оп. 1, т. 1, спр. 10 (1836). Дело по указам Киевской Казенной палаты о взыскании с цеховых обществ за внесенных в 8-ю ревизию, уволенных в монастырь на послушание мещан податей. – 11 арк.
6. ДАК. – Ф. 260, оп. 1, спр. 14. О числе следовавших, принятых и отосланных в Киевское Казначейство государственных податей и других повинностей с Киевских мещан за бытность старосты Свечникова 1843 го года. – 102 арк.
7. ДАК. – Ф. 319, оп. 1, спр. 3. Предписания ремесленной управы цирюльничьему цеху о зачислении в Киевские мещане лиц других сословий; подписка вновь приписанных мещан в аккуратном платежах всех предстоящих налогов. – 16 арк.
8. ДАК. – Ф. 319, оп. 1, спр. 22. Ревизская сказка губернского города Киева мещан состоящих в цирюльничьом цеху. – 27 арк.
9. ДАК. – Ф. 1, оп. 2а, спр. 261. Списки жителей гор. Киева Подольской части за 1836 г. – 156 арк.
10. ДАК. – Ф. 1, оп. 2а, спр. 253. Списки жителей Лыбедской части гор. Киева за 1835 г. – 74 арк.
11. ДАК. – Ф. 1, оп. 2а, спр. 254. Списки жителей Старокиевской части гор. Киева за 1835 г. – 92 арк.
12. ДАК. – Ф. 1, оп. 2а, спр. 197. Указы Киевского губернского правления за 1826 г. – 27 арк.
13. ДАК. – Ф. 260, оп. 1, спр. 5. Указы Киевской Градской Думы и действия по оным. По должности старосты Карачука. 1841 года по октябрь месяц. – 261 арк.
14. Друг О., Ковалинский В., Мельник О. Від в'їта – до мера. – Вид-во «ДОН-97», 2003. – 63 с.
15. Иконников В. С. Киев в 1654–1855 гг. Исторический очерк. – К., 1904. – 363 с.
16. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву // Киевская старина. – 1888. – Кн. 5. – С. 140–168.
17. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву // Киевская старина. – 1888. – Кн. 9. – С. 597–622.
18. Махінко А. І. Магдебурзьке право у Києві: історико-правовий аспект // Збірник наукових праць «Вісник аграрної історії». – 2012. – С. 165–168.
19. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX века): В 2 т. – 3-е изд., испр., доп. – СПб.: «Дмитрий Буланин». – Т. 1. – XL., 548 + 583 с., 87 + 55 ил.
20. Рындзюнский П. Г. Городское гражданство дореформенной России. – М.: Изд-во Академии наук СРСР, 1958. – 558 с.
21. Свод законов Российской Империи. – Т. IX, ч. 1. «Законы о состояниях»; Отделение 4. «О мещанах».

УДК: 141.201/304.2

Валерій Ластовський

Українські «Черкаси»: поява на історичній арені в контексті цивілізаційних процесів та історіографічного міфу

Аналізується і вирішується проблема трактування появи екзоніму «черкаси» та його перенесення на українців. Заперечується генетичний зв'язок кавказьких черкесів із появою міста Черкаси на Середній Наддніпрянщині. Пропонується версія щодо карпатського походження назви у зв'язку з тим, що місто заснували вихідці з цього регіону після битви на Синих Водах (1362 р.).

Ключові слова: історична міфологія, Черкаси, «черкаси», черкеси, Кавказ, козацтво, Середня Наддніпрянщина, карпатський регіон, цивілізаційний процес.

Valerii Lastovskyi

Ukrainian "Cherkassy": Appearance on Historical Stage in the Context of Civilization Processes and Historiography's Myth

The problem of exonym "Cherkasy", its appearance, interpretation and transfer on the Ukrainian population is analyzed and solved. It's denied the genetic link of Caucasian Circassians with the emergence of Cherkasy town on the Middle Dnieper. The version about Carpathian origin of this name in conjunction with the foundation of the city by native inhabitants of the region after the Battle of Blue Waters (1362) is proposed and argued.

Keywords: Historical Mythology, Charkasy (Town), "Cherkasy" (Exonym), Circassians, Caucasus, Cossacks, Middle Dnieper, Carpathian Region, Civilisation Process.

Валерий Ластовский

Украинские «Черкасы»: появление на исторической арене в контексте цивилизационных процессов и историографического мифа

Анализируется и решается проблема трактовки появления экзонима «черкасы» и его перенесения на украинское население. Отрицается генетическая связь кавказских черкесов с появлением города Черкасы на Среднем Поднепровье. Предлагается версия карпатского происхождения названия в связи с основанием города выходцами из этого региона после битвы на Синих Водах (1362 г.).

Ключевые слова: историческая мифология, Черкасы, «черкасы», черкесы, Кавказ, казачество, Среднее Поднепровье, карпатский регион, цивилизационный процесс.

Історична міфологія творить свою науку, водночас вводячи в оману і створюючи перепони в з'ясуванні істини. Характерною прикметою таких міфів досить часто є стійкість, навіть попри повний брак доказової бази. Один із таких міфів стосується появи на українських землях міста Черкаси.

Екзонім «черкаси», який застосовувався щодо українців XVI–XVII ст., відомий ще від середини XIII ст. Але ним позначали в тогочасних документах не лише українців, а й мешканців Кавказу – адигів (сьогодні більш відомих як «черкеси»). Тобто два різних народи (які сформувалися в різних географічних умовах) фігурували під однією назвою-екзонімом. І тому їх можна розрізнити лише за контекстом документа.

Однак у XVIII ст. у російській науковій думці виникла теорія, що між цими двома народами є генетичний зв'язок, основою якого стало те, що місто Черкаси на Середній Наддніпрянщині заснували вихідці з Кавказу. Творцями цієї теорії стали російські історики І. Болтін та В. Татищев. І хоча потім багато хто з дослідників відкинув ідею про визначальну роль адигів («черкесів») у заснуванні самого міста, проте в цілому науковці не змогли дати реальної ідеї, альтернативної «черкеській» версії, водночас намагаючись шукати відповідь у інших варіантах впливу східної кавказької цивілізації на процеси в Середній Наддніпрянщині. Разом з тим, версія визначальності кавказького впливу досі панує як серед краєзнавців, так і серед деяких науковців (так, особливо активно її відстоює сучасний український дослідник О. Бубенок). Іноді навіть стверджується ледь не про масову міграцію «черкесів» з Кавказу в українські землі (наприклад, це чітко видно в працях сучасного кавказького дослідника Саміра Хотко).

А в 1980-х рр. під цю теорію було підігнано святкування 700-річчя міста Черкаси, хоча ніяких фактичних матеріалів для цього не існувало. Подію «освятила» тогочасна комуністична влада, а історичне підґрунтя підкріпили висновками Інституту археології АН УРСР та Інституту історії АН УРСР.

На наш погляд, саме така версія цивілізаційного розвитку в українських землях повністю хибна й не враховує не тільки значного історичного матеріалу, але й логіки історичних процесів у Східній Європі.

По суті, вся «кавказька» теорія будується лише навколо співзвучності назви міста Черкаси, назви мешканців Середньої Наддніпрянщини та назви населення Кавказу. Для наочності візьмемо лише дві цитати з новітніх наукових видань.

Сучасний відомий російський учений М. Горелик у низці праць якраз звертає увагу на знахідки, пов'язані з типови-

ми черкеськими обладунками [1; 2; 3]. І (тільки на підставі одиної знахідки, виявленої, до того ж, по прямій лінії за 150 км від Черкас на північний захід, точніше під Білою Церквою) приходять до таких висновків: «Можно не сомневаться, что погребенные в Яблоновском могильнике были не единственными адыгами: население южной Киевщины не позднее 2-й половины 14 в. получило название черкесов – черкасов. Похоже, адыги (черкесы) здесь занимали видное положение, если свое монголо-тюркское наименование передали на века местному славяноязычному населению: главный город этих мест уже в 15 в. называется Черкасы, а московиты вплоть до 18 века прозывали украинцев южной части Среднего Поднепровья и Нижнего Поднепровья черкасами. У черкесов местные славяне заимствовали и адыгскую прическу – длинную прядь волос на макушке или у левого виска бритой головы, а также тип мужского костюма и всаднического вооружения» [3].

А ось інший приклад – із сучасної відомої енциклопедії історії України, підготованої під патронатом Інституту історії НАН України. Характеризуючи появу екзоніму «черкаси», С. Лунін пише: «Найімовірніша етимологія – від іранського слова, яке означало «орел», «шуліка» тощо, – дає підстави припустити безпосереднє перенесення його аланським населенням Подніпров'я на найдавніших козаків навіть за відсутності там адигів. Нез'ясованими лишаються питання: яким саме чином слово «черкаси» пов'язане з назвою м. Черкаси; чи не походить таке його значення в рос. мові від самоназви козаків» [5, с. 495].

По суті, в цих цитатах сучасних дослідників можемо бачити всю суперечливість проблеми: начебто пояснення є, але головного – фактів та логіки подій – немає.

Отже, якщо прийняти версію прихильників появи екзоніму «черкаси» внаслідок впливу кавказької цивілізації, то виявиться така картина. По-перше, сама назва «черкаси» стосовно адигів почала застосовуватися лише з середини XIII ст. По-друге, вже у 1280-х рр. на Середній Наддніпрянщині начебто з'явилося поселення з назвою Черкаси, яке й перетворилося згодом на центр українського козацтва. По-третє, саме за назвою цього міста екзонім «черкаси» з XVI ст. закріпився вже за українцями.

Що суперечить цій картині? По-перше, жодного писемного джерела про міграцію чи переселення хоч якоїсь групи адигів до Середньої Наддніпрянщини немає. По-друге, ніякого археологічного підтвердження того, що «черкеси» перебували на цій території, не зафіксовано (матеріал, на який спирається М. Горелик, одиночний і ніяк не свідчить

про перебування черкесів у Середній Наддніпрянщині: для цього необхідна фіксація хоч якогось поселення, а не військового обладунку, який міг належати будь-кому). По-третє, самі адиги себе так у ті часи не називали; звідси, зрозуміло, що й місцеві мешканці не могли назвати поселення на своїх землях штучним іменем чужого народу. По-четверте, попри всі запевнення науковців, жодного писемного чи археологічного джерела про існування міста Черкаси не тільки в XIII ст., але й навіть до кінця XIV ст. не зафіксовано. По-п'яте, місто Черкаси з того часу і впродовж усього XV ст. і на початку XVI ст. у документальних джерелах не ототожнюється з кавказцями. Про це свідчать матеріали як літописів, так і праць західноєвропейських істориків (наприклад, Я. Длугоша, С. Герберштейна). По-шосте, лише поява українського козацтва призвела до необхідності розмежувати в документах і літописах найменування двох різних народів.

Можна стверджувати напевне, що місто Черкаси і українські «черкаси» не мають ніякого відношення до кавказьких «черкесів / черкасів». Це лише певне співзвуччя назв і не більше.

Як же, в такому разі, з'явилося українське місто з його назвою Черкаси, і яке походження самої цієї назви?

Найвірогідніше, що сценарій цього процесу мав не східний вектор, а західний, пов'язаний, передовсім, із карпатським, а не кавказьким регіоном.

Візьмемо за точку відліку саме місто Черкаси і спробуємо проаналізувати ще й поширення аналогічних назв на схід і на захід від нього. Його достеменно фіксація в писемних джерелах відноситься лише до 1390-х рр. (навіть згадка під 1305 р. у Густинському літописі з'являється тільки в XVII ст., разом із цим літописом). Археологічні дослідження дають достеменний матеріал лише з кінця XIV ст. і впродовж XV ст. (більш ранніх знахідок немає, хоч іноді на їх існуванні й наголошується, але це фантазія). Записані ж у XVI ст. легенди про заснування міста вихідцями з Кавказу штучні й ніяк не пов'язані з цивілізаційним рухом [4].

Що ж до подібних назв, то на схід і північний схід від Черкас вони з'являються лише від кінця XVI ст. Це означає, що в проміжку XIV–XVI ст. нічого подібного (і похідного від української назви) не існувало. І навпаки. Дослідники взагалі не звернули уваги на те, що на західному й північно-західному напрямі фіксуються більш давні назви, ніж назва міста Черкаси. Це – гідроніми Черхава та Черкаска

(фракійсько-іллїрійського походження зі значенням «темна вода») і похідні від них назви поселень карпатського регіону в басейні річки Дністра. При тому варто уваги, що села, не будучи ні містами, ні фортецями, згадуються в документах фактично з початку XV ст. (тобто найраніше з усіх інших населених пунктів на схід від Черкас).

Найімовірніше, Черкаси виникли вже після 1362 р. Як загальновідомо, з вересня по грудень того року відбулася битва на Синіх Водах між литовсько-руськими військами Ольгерда Гедиміновича та загонами Золотої Орди, коли в результаті перемоги над татарами під владу Великого князівства Литовського перейшли землі Південно-Західної Русі. Зрозуміло, що закріплення перемоги потребувало прикордонної організації, частиною котрої стали Черкаси на Дніпрі.

Назву ж цього прикордонного форпосту, вочевидь, перенесли з карпатського (а не кавказького) регіону місцеві переселенці (оскільки в другій половині XIV – на початку XV ст., за короткочасним винятком наприкінці XIV ст., ця територія адміністративно належала до Подільської землі), котрі одночасно стали й будівничими нового поселення, і прикордонниками. Впродовж подальшої середньовічної історії Черкаси виконували саме прикордонну функцію (принаймні, до середини XVI ст. та у XVIII ст.).

Таким чином, ми бачимо зовсім інший цивілізаційний процес на українських землях у XIV–XVI ст., ніж його досі подавали російська та радянська історіографічні традиції, пов'язаний передовсім із цілісністю європейського середньовічного простору та його розширенням на схід.

1. Горелик М. Адиги в Южном Поднепровье (2-я половина XIII в. – 1-я половина XIV в.) / М. Горелик // Материалы и исследования по археологии Северного Кавказа. – Вып. 3. – Армавир, 2004. – С. 293–300.
2. Горелик М. Погребение черкесского воина второй половины XIII – первой половины XIV вв. в Поросье / М. Горелик // История давньої зброї. Дослідження 2014. – К., 2014. – С. 73–88.
3. Горелик М. Черкесы-черкасы (археологические свидетельства) / М. Горелик // XXII «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа. – Ессентуки; Кисловодск, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adygi.ru/739-gorelik-mv-cherkesy-cherkasy-arxeologicheskie.html>.
4. Ластовський В. Легенда про походження міста Черкаси та її реальність / В. Ластовський // Часопис української історії. – 2015. – Вип. 32. – С. 7–11.
5. Лунін С. Черкаси / С. Лунін // Енциклопедія історії України: У 10 т. – К.: Наукова думка, 2003–2013. – Т. 10. – 2013. – С. 495.

УДК 322:271.4-725(477.83/.86)«19»:821.161.2-92 Волянський

Роман Лехнюк

Соціальні та політичні дилеми греко-католицького духовенства в Галичині на початку XX ст. (у світлі публіцистичної спадщини о. Онуфрія Волянського)

На початку XX ст. консервативно налаштоване греко-католицьке духовенство в Галичині опинилося перед викликом нових ідеологій і процесом секуляризації суспільного простору. У статті проаналізовано праці християнського публіциста о. Онуфрія Волянського (1880–1911), присвячені соціальним і політичним дилемам тогочасного греко-католицького кліру й Церкви загалом. Волянський розмірковував про витоки проблем і способи подолання Церквою і духовенством кризових явищ задля збереження політичного впливу та соціального статусу в галицькому суспільстві: консолідацію духовенства як стану, потребу творення власного політичного представництва, зміцнення внутрішньої дисципліни кліру, активізацію його громадсько-політичної активності одночасно з упорядкуванням душпастирських обов'язків.

Ключові слова: о. Онуфрій Волянський, Греко-католицька церква, духовенство, консерватизм, Галичина.